

Олеся СИСИН
Дрогобич

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ЛЬВІВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ століття

Місце тієї чи іншої нації в світовій спільноті, ступінь розвитку і самовираження народу найбільш яскраво характеризує рівень його духовної культури. Німецький філософ та етнограф Йоганн Гердер стверджував, що між культурним розвитком людства і кожним окремим народом існує нерозривний зв'язок. Він проявляється в комплексі ідей, уявлень, традицій, норм, переживань, наукових систем та релігійних вірувань і являє собою величезний потенціал усього духовного досвіду нації, визначає рівень її інтелектуального, морального та естетичного розвитку.

Духовна культура населення Львівщини є складовою частиною національної культури України і відображає, в першу чергу, духовну сферу життєдіяльності українського суспільства та є живим втіленням всіх процесів, які відбуваються в ньому. Друга половина ХХ століття для України в цілому і Львівщини зокрема, характеризується складними і суперечливими етнокультурними процесами. Адже, "...розвиток української національної культури протягом ХХ сторіччя відбувався в досить складних історичних умовах, часто екстремальних (відчуження хлібороба від землі, від рідної мови, війни, економічні кризи, розруха, репресії, політичні та ідеологічні утиски, радянська уніфікація культури)"¹. За останні півстоліття Львівщина пережила період утвердження тоталітарної радянської системи, періоди її послаблення, застою, розпаду, духовного та національного відродження. Стан духовного життя населення регіону другої половини ХХ століття можна охарактеризувати відповідно до цих періодів, як стан кризи національної культури (1939 – 1989 рр.) та як стан національного відродження (1989 – 1990 рр.). Щоб глибше осмислити кожен з цих станів, треба насамперед уяснити, що являють вони собою з точки зору методології. "Доцільно розрізнити дві форми духовної кризи, які переживають у своїй історії ті чи інші народи. Перша форма стосується народів, котрі не є об'єктом чужоетнічного насилля, а самі виступають в цій якості. Це народи-імперії.

Друга форма стосується народів, що стали об'єктом зовнішньої експансії і потрапили внаслідок цього в колоніальну залежність"². Розуміючи, що даний регіон став об'єктом радянської експансії, можна зробити висновок, що самобутня культура краю витіснялася культурою пануючої верхівки. Якщо в період 1939 – 1989 рр. спостерігається занепад традиційних форм духовного життя, то в період послаблення тоталітарної системи (кінець 80-х років ХХ століття) в етносоціальному середовищі регіону виникає потяг захистити власні національні культурні цінності й духовну самобутність. Цей період в історії України, Львівщини зокрема, можна охарактеризувати як стан національного відродження або етноренесансу, коли народ, який став об'єктом експансії, починає усвідомлювати свою національну гідність. Закономірним наслідком цього процесу є те, що "культура надає політикам певних світоглядно-духовних орієнтирів, а політики прагнуть створити для етнокультури певні інституціональні структури, найповнішим виразом яких є національна державність"³.

В 1991 році Україна отримала державну незалежність. Значну роль "українського П'ємонту" – етнічної

консолідації українців відіграє Львівщина. Здавалося б, не має ніяких перешкод для всебічного розвитку етнонаціональної культури, але виявляється, що ренесанс етнічної культури шкутильгає на обидві ноги й на кожному кроці. В першу чергу це пов'язано, на думку професора Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка В.Борисенко з тим, що в культурному житті України найбільш яскраво в певні історичні періоди проявлялися і продовжують проявлятися тенденції (архаїчна, більшовистсько-нігілістична, футуристична), котрі свідчать не про духовне відродження, а духовну кризу українського суспільства⁴.

Що ж спричинило подібну ситуацію? Чому після десятиріччя самоутвердження себе як державної нації ми не можемо похвалитися глибоким знанням своєї культури, в першу чергу духовної?

В даному дослідженні важливо вяснити, які чинники (історичні, соціальні, політичні, демографічні, міграційні, територіальні та ін.) мали вплив на розвиток духовної культури Львівщини другої половини ХХ століття.

Позбувшись одного колонізатора (Польщі), Львівщина разом з іншими західноукраїнськими територіями внаслідок пакту Молотова – Рібентроппа від 23 серпня 1939 року потрапила в обійми радянського тоталітарного режиму, який піддав культуру суттєвій трансформації. Національне питання в Радянському Союзі вирішувалося не шляхом консолідації нації, на основі корінних етносів, а відбувалася їх уніфікація в рамках багатоетнічної держави, де етнічні регіони використовувались як підрозділи централізованого планування й кадрової політики. Можна зробити висновок, що в регіоні даліше продовжувалося стримування процесу етнокультурної консолідації західноукраїнських земель. Радянська влада з перших днів свого існування розпочала денационалізацію культури краю.

Визначальною рисою духовної культури Львівщини, як і України в цілому, стала одноманітність, яка підсилювалася ідеологічним характером, відвертим нехтуванням української мови та інтересів місцевого населення. Одним із перших перетворень радянської влади в галузі культури краю стали заходи в системі освіти. В “Доповідній записці Наркомату освіти УРСР ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про систему шкіл в Західній Україні” від 30. 09. 1939 р. передбачалося “... систему бувших так званих “народних” шкіл і систему привілейованих гімназій реорганізувати, створивши відповідно до системи народної освіти УРСР і СРСР єдину систему шкіл народної освіти...”, а також “факультет теології (богословський) ліквідувати, студентів перевести на факультети: філологічний та історичний”⁵.

Позитивним моментом цього документу було те, що “навчання в усіх школах повинно бути безплатне і обов'язкове... навчання провадити рідною мовою: українською, польською, російською, єврейською”⁶. А вже в Постанові Раднаркому УРСР “Про реорганізацію початкових і середніх шкіл на території західних областей України” від 4 березня 1940 року намічено курс на зросійщення регіону, який прикривався реченням: “запровадити обов'язкове вивчення української і російської мов, а в школах з українською мовою – вивчення російської мови”.

В “Довідці Львівського обкому КП(б)У про школи Львівської області 1945/1946 навчального року від 25 лютого 1946 року” простежувалася чітка ідеологізація навчання: “Більшість учителів шкіл області забезпечують якісне викладання навчальних предметів і забезпечують ідейно-політичне виховання учнів. Зростають піонерські та комсомольські організації в школах...”⁷.

Ретельній обробці піддавалися вищі навчальні заклади Львівщини, пересіювався час від часу їх викладацький склад. Щоб знищити у Львові потужний суспільно-гуманітарний науковий осередок Постановою Президії Академії наук УРСР було ліквідовано в м. Львові відділи науково-дослідницьких інститутів історії України, літератури та економіки, частину наукових співробітників цих відділів переведено до Києва. В знак протесту проти цих дій академік Щурат заявив: “... Под видом концентрации научных украинских деятелей в Киеве, происходит уничтожение Львова как культурного украинского города. Это очевидно на языке советском называется ликвидация украинского буржуазного национализма... ликвидация гуманитарных научных учреждений во Львове – это не только русификация города, а уничтожение его украинской физиономии, всего того, за что боролся Иван Франко и другие”⁸.

Духовним оборонцем нації на території Львівщини була греко-католицька церква. Тому значного удару по духовній культурі Львівщини завдали заходи московського керівництва, спрямовані на її ліквідацію. В доповідній записці Управління НКВД УРСР про діяльність греко-католицької церкви в 1941 – 1944 рр. від 17 вересня 1944 року говорилося: “... духовенство продолжало проводить среди населения активную антисоветскую деятельность, предсказывая скорую гибель Советской власти... Униатские церкви и монастыри являлись местом нелегальных сборищ украинских националистов и немецкой агентуры, а попы и монахи были источниками распространения различных антисоветских клеветнических измышлений”⁹.

У листі Львівського виконкому та Львівського обкому КП б У до Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У (1944) про ставлення органів радянської влади на Львівщині до церкви, адресованого товаришу М.С.Хрущову акцентувалася увага на те, що “особливої уваги заслуговує діяльність служників релігійних культів, яку вони проводять через широко розвинену мережу костьолів, церков та молитовних будинків”¹⁰.

Наступним кроком на шляху розправи над духовенством Львівщини став Лист Ради в справах Російської православної церкви при Раднаркомі Союзу РСР до М.С.Хрущова про план заходів щодо ліквідації греко-католицької церкви від 20 квітня 1945 року, в якому головний акцент робився на тому, що “русская православная церковь в настоящее время может и должна сыграть значительную роль в борьбе против римско-католической церкви и против униатов...”¹¹.

Таким чином, страваючи різні релігійні конфесії одна на одну, звинувачуючи греко-католицьку церкву в

тісному співробітництві з фашистами, різними методами і способами сіючи в народі ненависть до її служителів, радянська влада твердо і впевнено йшла до своєї мети. Про це свідчить Доповідна записка Львівського обкому КП(б)У про хід ліквідації греко-католицької церкви від 5 вересня 1945 року, адресована М.Хрущову. Ось її окремі тези: “Всього органами НКГБ арестовано 78 человек священников униатской церкви и связанных с ними оуновцев и активных верующих греко-католического вероисповедования”¹². В цьому ж документі, наводяться висловлювання професора І.П.Крип’якевича на захист церкви, проти репресій у Львові: “Арест священника – это арест духа народного. Арест митрополита – это арест всей Галиции. Советское правосудие теперь должно оправдать себя перед массами – либо осудить священников, либо признать свою полную несостоятельности и этим ещё более привлечь к себе недоверие и нелюбовь. Массы борются с Советской властью, правда пассивно, но борются”¹³. Резюме цієї записки свідчило про те, що партійні працівники проводять роботу на з’єднання греко-католицької церкви з православною.

Російській православній церкві відводилася роль вірного прислужника органам НКВД, що ставило її в принизливе становище. Священиків примушували доносити в відповідні органи, порушуючи таємницю сповіді; широко використовували їх як агентуру компартійних органів. Апогеєм розправи над греко-католицизмом став Львівський псевдособор (1946 р.), який поставив у цій справі останню крапку.

Розгорнулася боротьба проти товариств та громадсько-просвітницьких організацій, які мали значний вплив на розвиток культури краю, культивували народні традиції, дбали про самобутність та захист особливостей народної творчості регіону.

В першу чергу було ліквідовано Наукове товариство імені Тараса Шевченка (1940 р.). Усвідомлюючи роль даного товариства не тільки як наукової чи громадсько-просвітницької установи, а й розуміючи його національну сутність, вже в Доповідній записці Наркомату освіти УРСР ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про систему шкіл в Західній Україні від 30 вересня 1939 року окремим пунктом зобов’язувалося Академію наук УРСР “вивчити стан товариства і дати пропозиції на розгляд ЦК КП(б)У і РНК УРСР щодо напрямку його діяльності”¹⁴. У 1940 році 14 січня було скликано Надзвичайні збори Наукового товариства ім. Шевченка, на яких було вирішено його подальшу долю. Ось окремі тези з Протоколу Надзвичайних зборів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові про саморозпуск від 14.01.1940 року: “Товариство можна б зберегти в цілості, але праці в ньому не буде, бо радянська влада таких товариств не визнає...”¹⁵. Як підсумок діяльності Товариства можна вважати перший пункт ухвали Надзвичайних зборів: “Вважаючи на те, що Наукове товариство ім. Шевченка відіграло свою роль в історії визвольного руху українського народу проти економічного, політичного й культурного гніту панської Польщі, а в зв’язку зі злученням українського народу в Союзі Радянських Соціалістичних Республік, для західних областей УРСР створені винятково сприятливі умови для всебічного розвитку радянської культури – Наукове товариство ім. Шевченка ліквідувати”¹⁶.

Припинили свою роботу товариства “Рідна школа” (1939 р.), “Просвіта” (1939 р.), ряд інших громадських організацій Львівщини, які були центрами національно-виховної роботи серед українства.

Уніфікація культури, намагання шляхом “зближення і злиття націй” створити “єдину історичну спільність – радянський народ” знеособлювали українську культуру, мову, традиції. Для цього залучали відповідальних працівників, які приїжджали на Львівщину з східних областей України або ж з Росії.

Перші роки радянської влади на Львівщині співпали з роками “жданівщини” (1946 р. – поч. 1950-х років). Свою назву даний період отримав від прізвища головного ідеолога ЦК ВКП(б) А.О.Жданова, який розглядав культуру як один із найважливіших засобів ідеологічного виховання радянського народу, вважав за необхідне спрямовувати розвиток мистецтва, літератури в дусі нових потреб нашої великої епохи. Яскравим проявом цієї політики можуть слугувати публікації в літературному громадсько-політичному журналі “Жовтень”, який починає виходити у Львові з 1951 року. Наприклад, в рубриці “Народна творчість” за 1951 рік опубліковані: думи: “Про ясного сокола” (дума про Сталіна), “Про нашу гордість вітчизняну”, “Про Дніпро й Каховку”, пісні про Сталіна: “Визволив нас батько Сталін”, “Сталін – вождь наш дорогий”, “Як зі Сходу замаяли червоні прапори”, коломийки й частушки про Сталіна¹⁷.

В цій же рубриці за 1952 рік друкувалася підбірка пісень, трактованих, як народні – “Сталін – сонце наше ясне” та коломийки (№ 6, № 10, № 11), присвячені знову ж таки Сталіну.

З 1953 року дана рубрика в журналі зникає. В культурі ера нехтування народними традиціями, схиляння перед низькопробними, в художньому плані, але високо оціненими в ідейному, творами мистецтва триває. Теми майбутніх “шедеврів” митцям нав’язувалися зверху, часто не компетентно. Ідеологічна кампанія дала поштовх також до зневаги власної культури і схиляння перед культурою “старшого брата” (російською культурою). Замість різноманіття форм, жанрів та стилів в мистецтві та літературі запанував метод соціалістичного реалізму, який розпочав добу бездуховності та претензійності.

Потрапляли під пильний контроль компартійного керівництва і культурно-освітні установи. В 1939 році було проведено реорганізацію музеїв Західних областей України, ретельно вивчено їх експозиції, приведено до вимог компартійних органів. Ставлення партійного керівництва до музейної справи на Львівщині чудово простежувалося в виступі секретаря Львівського міськкому КП(б)У П.Йови на Пленумі Львівського обкому партії про експозиції Львівських музеїв 29 – 30 серпня 1946 року: “... нам відомо, що в місті Львові є багато музеїв (в місті їх 6). При більш детальному знайомстві з музеями, і зокрема з історичним, встановлено, що побудова експозиції в історичному

музеї не відповідає нашій марксистсько-ленінській періодизації історії України. Етнографічний музей перенасичений старовиною, але нам відомо, що етнографія вивчає побут не тільки з історичного минулого, але і теперішнього часу... Володимир Паньків подав проект побудови парку-музею на вільному повітрі. Ця ідея хороша. Але коли подивитися на цю схему і проект... не тяжко побачити буржуазно-національну схему.

Він пропонує в першу чергу популяризувати стародавню хатку, церкву з бойківщини (гуцульщини) і т.д., але ні в якому разі не пропонує показати в цьому музеї наше сучасне життя”¹⁸.

Подібного характеру виступ прозвучав на Пленумі Львівського міськкому КП(б)У про діяльність гуманітарних установ з уст секретаря парторганізації філіалу Академії наук УРСР І.П.Гнипи 6 вересня 1946 року: “Є у нас етнографічний музей. До нього руку приклав ще М.Грушевський. В цьому музеї ви не побачите нічого іншого, як стару українську хату, гуцульський одяг, в якому зараз не ходять. Щоб розвинути націоналізм, щоб показати населенню хату, яка існує 100 років. Замість того, щоб показати колгоспне життя, перебудову міста Львова, ставлять українську хату, запорожця – і на цьому кінчається”¹⁹.

Проте, однією із найважливіших подій в історії Львівщини цього періоду, на думку представників уряду, було створення у Львові філіалу Центрального музею В.І. Леніна, відкриття пам’ятнику основоположникові більшовицької партії і Радянської держави.... Філіал Центрального музею В.І.Леніна став науковим центром пропаганди марксизму – ленінізму, могутнім засобом виховання трудящих західних областей в комуністичному дусі.

Таким чином, вся культурна політика краю набула яскраво вираженого ідеологічного характеру, яка не мала нічого спільного з традиційною народною культурою. Орест Субтельний вдало охарактеризував період “жданівщини”, як “похоронний дзвін по скромному повоєнному ренесансу української культури”²⁰.

Певні проблески в сфері духовної культури намітилися після смерті Й.Сталіна, в період хрущовської “відлиги”. Однак ці події не мали суттєвого впливу на ставлення до релігії, мистецтва, літератури, прояви національного вважалися і далі пережитками і забобонами. Прикладом цього є стаття М.Хрушова “За тісний зв’язок літератури і мистецтва з життям народу”, опублікована в журналі “Жовтень” (№ 9) за 1957 рік, в якій головна лінія розвитку культури полягає в тому, “щоб література і мистецтво були завжди нерозривно зв’язані з життям народу, правдиво відображали багатства і багатогранність нашої соціалістичної дійсності, яскраво і переконливо показували велику перетворювальну дійсність радянського народу, благородство його прагнень і цілей, високі моральні якості. Найвище суспільне призначення літератури і мистецтва – піднімати народ на боротьбу за нові успіхи в будівництві комунізму”²¹. З приводу цього С.Бандера в статті “В національній політиці Хрущов іде слідами Сталіна” написав: “Рамки, які большевицька Москва залишає для національного розвитку поневолених народів, визначені сталінською формулою: “Культура – національна формою, соціалістична змістом”²².

Темпи нищення етнічної культури Львівщини зросли в період застою. В життя населення масово впроваджувалися уніфіковані загальнорадянські форми святково-обрядової культури, які не мали нічого спільного з народними. Те, що передавалося народом з покоління в покоління вважалось “захопленням архаїзмом”, “ідеологізацією минулого”. Релігія була оголошена поза законом.

Відверте нехтування надбанням духовної культури краю, ігнорування національної самобутності та народних традицій, жорсткий ідеологічний контроль породили довгі роки нігілізму і бездуховності. Але це й послужило поштовхом до національно-культурного відродження, яке сколихнуло Львівщину на зламі 80 – 90-х років ХХ століття. Феномен цього явища виявився тоді для багатьох незрозумілим, викликав неоднозначні оцінки. Темпи повернення до національних витоків були швидкими і нестримними. Протягом 1989 – 1990-х років відновили свою роботу: “Просвіта”, “Рідна школа”, Товариство української мови ім. Шевченка. Виникли товариства: “Холмщина”, “Надсяння”, “Лемківщина”. Створилися сприятливі умови для виявлення та самоутвердження культури національних меншин: Товариство Польської мови, Товариство шанувальників вірменської культури “Ахпюр”, Товариство шанувальників єврейської мови та культури ім. Шолом-Алейхма. З метою відродження та збереження народних традицій і фольклору виникло Товариство Лева. Створюються народні колективи. Повернулася із забуття греко-католицька церква, відкрилися раніше закриті духовні установи. Культура звільнилася від ідеологізації.

За останнє десятиріччя повернулася на Львівщину народна святково-обрядова культура. Масовими стали шлюби в церквах, обряди хрещення дітей. Практично в кожному населеному пункті Львівщини на початку 90-х було створено музеї або куточки української старовини.

Період зросійщення, бездуховності, денационалізації не пройшов безслідно. Це відчувається особливо гостро в останні роки. На фоні економічних негараздів у більшості населення за періодом всенародного піднесення, ейфорії, наступив період глибокої апатії, що сприяє проникненню в Україну (в Львівщину зокрема) чужорідних культур. Під їх впливом втрачає своє специфічне обличчя українська пісня – душа народу. Замість її популяризації, поширення і пізнання інших надбань духовної культури регіону, в громадських місцях, де найбільше буває молодь, звучать, так звані, російські шлягери (переважно низькопробні). Знову йде засилля чужого, бездуховного. Наслідком цього стало вбивство у Львові в травні 2000 року українського композитора Ігоря Білозіра.

Отже, довгі роки безвір’я, заідеологізованості, відвернення від народних джерел зробили значну прогалину в стані духовної культури Львівщини. Незнання молодим поколінням традицій, звичаїв своїх предків, спричинило низький рівень національної свідомості. А це в свою чергу позначилося на економічному та політичному статусі держави в цілому.

¹Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. – К., 2000. – С. 7. ²Попов Б., Ігнатів В., Степико М. Життя етносу: соціокультурні нариси. – К., 1997. – С. 174. ³Там само. – С. 177. ⁴Борисенко В. Вказ. праця. – С. 7. ⁵Державний архів Львівської області (Далі: ДАЛО). – Ф.Р – 163. – Оп. 2. – Спр.78 – Арк. 26 – 31. Копія. ⁶Там само. ⁷ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп. 1. – Спр.577. – Арк. 7 – 10. ⁸Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі: ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2843. – Арк. 17 – 22. ⁹ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 3 – 6, 17 – 20. – Копія. ¹⁰ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 887. – Арк. 6, 7. ¹¹Там само. – Спр. 1638. – Арк. 97 – 100. ¹²Там само. – Спр. 1639. – Арк. 103 – 113. ¹³Там само. ¹⁴ДАЛО. – Ф.Р. – 163 – Оп.2. – Спр.78 – Арк.26 – 31. Копія. ¹⁵Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 309. – Оп.1. – Спр.31. – Арк.93 – 96. – Рукопис. Оригінал. ¹⁶Там само. ¹⁷Мельничук Ю. Дзеркало Сталінської політики миру і прогресу // Жовтень. – 1952 – № 5. – С. 88. ¹⁸ДАЛО. – Ф.П. 3. – Оп. 1. – Спр. 358. – Арк. 161 – 162. – Стенограма. ¹⁹Там само. – Ф. П. 4. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 79. – Стенограма. ²⁰Субтельний О. Україна. Історія. – Київ, 1991. – С. 428. ²¹Хрушов М. За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу // Жовтень. – 1957. – № 9. – С. 12. ²²Бандера С. Перспективи української революції. – Видання ОУН, 1978. – С. 365.